

Moord op de kaatsbaan

Een verhaal uit de Zeeuwse kaatsgeschiedenis

Zeehelden, staatsmannen en andere schurken hebben hun plaats in de geschiedenisboeken veroverd. Stervelingen, zoals wij, blijven meestal anoniem. In het verleden liep voor gewone mensen de snelste weg naar beroemdheid vaak over het galgenveld. Bij onderzoek in oude rechtbankarchieven stuit men soms op verhalen waarin de kaatsbaan ook wel eens naar het slechte pad leidde. Middeleeuwse herbergen en kaatsbanen willen nog wel eens het decor zijn waar onze voorouders door drank of te enthousiast spelgedrag zichzelf niet meer in de hand hadden. Een Veerse rechter, die in 1546 Pauwels Scrijver onder curatele

stelde wegens verkwisting, had weinig anders nodig dan de kennis dat het hier ging om een liefhebber van drank, vloeken, kaatsen en hoeren.¹ Ook zonder een bezopen kop liepen bij het kaatsspel de gemoederen nogal eens hoog op. Soms met dodelijke gevolgen, zoals op een slechte dag in het jaar 1536 in het Zeeuwse Waarde. Het verhaal van de moordenaar bleef bewaard in het archief van de vierschaar van Veere.² Tussen de regels door kan het nodige worden opgemaakt over hoe en onder welke omstandigheden men in de late Middeleeuwen in Zeeland het kaatsspel bedreef.

Getroffen door een kaatsbal

Kaatsen was in het zestiende-eeuwse Zeeland een populair tijdverdrijf. In iedere Zeeuwse stad was wel een kaatsbaan of ‘Caetsspel’ te vinden. De kaatsbaan was in handen van een waard³ die hier wijn en bier schonk en in de gaten moest houden dat zijn gasten zich niet al te zeer misdroegen.

Ook buiten de steden werd het kaatsspel beoefend. In het dorp Waarde op het Zuid-Bevelandse platteland had op een zomerdag 1536 een groepje jongeren, onder wie Frans Jacobz uit Waarde en Hanneken Vangens uit het Zeeuws-Vlaamse Hulst, zin in een vriendschappelijk partijtje kaatsen. Bij de darinkkeet waar Dommis Arendsz uit Waarde zijn turf opborg om daar zout uit te winnen, werd een geschikt terrein gevonden.

Frans en Hanneken hadden veel plezier in het spel, tot er een meningsverschil ontstond over de uitkomst van een rondje. De een beweerde dat er inmiddels zeven spellen waren gewonnen, de andere zes. De ruzie liep zo hoog op dat Frans en Hanneken elkaar met ballen begonnen te bestoken. Vervolgens gooiden ze met stenen naar elkaar en ten slotte ontaardde het in een vechtpartij. De toegestroomde omstanders lukte het niet de vechtenden uit elkaar te trekken. Zij moesten machteloos toezien dat Frans, ‘uit hitte van bloede niet wetende wat hij dede’, plotseling een broodmes trok dat hij in zijn broekzak had. Daarmee gaf hij Hanneken een steek, die dodelijk bleek.

“Honderd Nederlanders, honderd messen” luidde een spreekwoord van Vadertje Cats.⁴ Net zoals

men tegenwoordig een mobieltje draagt, zo had men vroeger ‘besteek’ op zak. Dit bestek werd gebruikt om eten te snijden en te prikken. Het is dan ook niet verwonderlijk dat, met een slok teveel op, of bij een fikse ruzie, onze voorouders snel een wapen trokken om hun woorden kracht bij te zetten.

Bekend is dat heel gemakkelijk met iemand werd gevochten en bij het minste of geringste een mes werd getrokken. Genoeg voorbeelden zijn bekend waar een spelletje, een botsing op straat of een spottende begroeting een slechte afloop had. Na een doodslag zag de dader vluchten vaak als oplossing. Wie na vier keer gedagvaard te zijn niet bij een rechtbank verscheen, werd vogelvrij verklaard. De dader was zodoende vredeloos en verloor zijn inkomsten. Bovendien mocht hij

straffeloos worden gedood door de familie van de
het slachtoffer.

Een doodslager met berouw

Direct na de doodslag van Hanneken had Frans zich uit de voeten gemaakt en had vijf jaar onder armoedige omstandigheden als een opgejaagde geleefd. In 1541 was hij in Veere beland, waar hij een berouwvolle brief schreef aan de plaatselijke heer Maximiliaan van Bourgondië met de volgende inhoud: “Aen den Edelen ende hoochgebooren heeren heer Maximiliaan van Bougondie, heere van beveren, van der Vere, Duvelant, Brouwershaven etc. Gheeft ootmoedelick te kennen Frans Jacobsz van de Waerde uijit Zuydtbevelant arm scamel jonck onghewet man hoe dat hij int jaer xxxvi [1536] den derden dach nae Sinte Jacops dach [28 juli] met eenen anderen jongen genaemt Hanneken Vangens wesende van Hulst beide jonge knechten ende omme den tijt te verdriven zijn worden caetsende up ’t hof ofte darijnckeete van eenen Dommis Arentsz tot Waerde voornoemd ende een wijle tijts gecaetst hebbende, hebben gescil gegregen zeggende den eenen dat hij zeven spelen winnende was ende de andere zeide maer zesse. Hieromme aldus kijvende hebben beide met grammen moede elcanderen geworpen metten ballen. Daarna met steenen. Voorts zijn malcanderen toegegaen ende hebben elck anderen by den haere getrocken, lange geduerende met alsulcke gramscepe dat se de ander kinderen ende ommestaenders nijet gescheeden en conden. Zulcx dat hij suppliant gedinckende dat hij een broodmesken an hadde heeft ’t zelve uijit hitte van bloede nijet wetende wat hij dede uijitgetrocken ende den voornoemde Hanneken wesende hantvast an hem daer mede eenen steke gegeven. Daerof de zelve

Hanneken van stonden an gecommen es van levenden lijve ter doot. Ter cause van welcken handtaet ende nederslach de voornoemde suppliant hem van daar absenterende heeft terstont bij geleije andere plaetsen moeten versoecken aldaer hij zijn broot zuerlijck ende in groote armoede heeft moeten winnen. Maer want aldaer nu voor hem nijet mer te winnen en es ende hij zijnen cost qualicken voortan gecrighen can. Duer de scamelheijt des tijts willende nochtans hem zelve nijet sparen ende altoos daertoe zijn beste doen omme godlicken ende eerlicken duer te geraken mochte hij andere plaetsen versoucken ende frequenteren daer beter profijt voor hem gelegen waer. Bidt daeromme ootmoedelicken duer die bitter doot lijden ende passie ons liefs Heeren, dat mijn genadig heere duer zijn zonderlinghe gracie hem arme suppliant wil gonnen, geven ende verleenen vrij geleije te moghen versoucken ende gebruijcken alle plaetsen, heerlichheden ende jurisdictien mijnen genadig heere toebehoorende. Daer hij alderbest zijnen cost godelicken en eerlicken zal moghen gewinnen. Tertijt toe hij arme suppliant aen de keizerlijke majesteit permissie vercregen zal hebben. Dwelck hij altoos cortsdoen zal alst hem mogelick es hij wil altoos also converseren ende vredelick wandelen dat mijn genadig heere gheene clachte over hem hooren en sal. De welck nederslach voornoemd bij eenige vrenden zijne goetwillige compassie ende medelijden met hem suppliant hebbende gesoent es ende vrienden ende maegen van de doode daerof verwoecht, die hem tzelve om Godswille quijtgescolden hebben aengemerct die onnoselheijt van der misdaet ende die armoede van den suppliant. Dit doende mijnen genadig heere zal wel doen ende hij arme suppliant zal God almachtich voor mijnen heeren voorspoet,

[illegible]

Fragment van de brief van Frans Jacobz.

zalicheijt ende welvaren altijt bidden.”

Waar onze onfortuinlijke kaatser gebruik van maakte, was om bij de heer van Veere een vrijgeleide te krijgen. Het recht op het verlenen van vrijgeleiden aan ballingen lag voornamelijk in handen van de vorst. Ook door steden en hun heren of baljuws werden wel vrijgeleiden verstrekt. De bedoeling van dit vrijgeleiderecht was om aan ballingen na doodslag de gelegenheid te geven met de familie van het slachtoffer te onderhandelen over een zoenovereenkomst of om deze overeenkomst af te sluiten. Tussen Frans en de familie van Hanneken was dit blijkbaar al gelukt. De secretaris/rentmeester van de Veerse heer, Roeland de Pottre schreef op 11 augustus 1541 een vrijgeleide voor Frans. Na jaren van zwerven en armoede kreeg hij weer de mogelijkheid om een eerlijk bestaan op te bouwen.

Katje spelen

Een verre naklank treft men aan in het dialect van Hulst en omstreken. Hier wordt nog gesproken over ‘katje spelen’ als men krijgertje of tikkertje bedoelt. Ook spreekt men over ‘vange-man’. Over de grens, in Oost-Vlaanderen, heeft men het ook over ‘katje spelen’ of ‘katse’⁵ en dat komt dicht in de buurt van het kaatsen dat Hulster Hanneken Vangens in 1536 fataal is geworden.

Peter Blom

Bronnen

1. Zeeuws Archief, Rechterlijk archief Zeeuwse eilanden, inv.nr. 240, f. 167 (1546).
2. Zeeuws Archief, Rechterlijk archief Zeeuwse eilanden, inv.nr. 365A, f. 6 (1541).
3. In 1545 komt ene Maarten van Wacken, alias d’Auchij, voor als waard van het Kaatsspel. Zeeuws Archief, Archief weeskamer stad Veere (Weesboek F, f. 41r e.v).
4. Jacob Cats. *Spiegel van den ouden en nieuwen tyt*, (1632), p. 301.
5. F. Debrabandere. *Oost-Vlaams etymologisch woordenboek. De herkomst van de Oost- en Zeeuws-Vlaamse woorden*. Amsterdam/Antwerpen, 2005.